

Blanka Hemelíková

KTERAK NAŠI PŘEDKOVÉ BÝVALI VESELÉ MYSLI A TABU SE NELEKALI

Ve svém příspěvku se dotknu vztahu mezi sexem a erotickým vtipem v lidové písni.

Svědectví o tomto vztahu nalézáme ve třech rukopisných sbírkách Jana Jeníka z Bratřic z let 1810, 1832 a 1838, v nichž jsou zachyceny také ryzí erotické písně, sbírané na sklonku 18. století a živé ještě v první třetině 19. století; některé známe i dnes. Poprvé kriticky vydal Jeníkovy písně Jaroslav Markl v roce 1959, na základě nejširší verze sběru z roku 1838. Etnografie zdůrazňuje, že tímto činem se Jeník programově postavil mimo koncepci dobových sběratelů, např. F. L. Čelakovského, kteří erotické písně vynechávali a sledovali estetickou funkci. Je nutno poznamenat, že Jeník písně nezamýšlel vydat tiskem, a tak nemusel brát ohled na cenzuru. V některých případech ovšem Jeník sám podléhal rozpakům a některé výrazy vytečkovával: komicky působí rozpaky tam, kde zkrátil výraz „z kalhot“.¹

Sex v lidové písni není předmětem tabu, tabu sem nedoléhá, avšak erotické téma se zjemňuje prostřednictvím amfibolie, dvojsmyslu a soustavy více či méně humorných metafor.² Písně takto svědčí jak o způsobu myšlení venkovského lidu, tak i o jednom charakteristickém typu humoru.

Pokusím se nejprve ukázat východiska komiky v lidové písni, vžité postupy a ustálenou metaforiku.

Východiskem je hra se smyslem, základním stavebním principem je, jak jsem výše uvedla, dvojsmysl a základní komickou situací jsou intimní okamžiky milostného vztahu. Při výstavbě dvojsmyslu působí narážka tvořená metaforou, ve 2. části sloky se pak ozřejmuje přenesený význam a vysvětluje pravý smysl. Jako příklad cituji:

¹ Jiří Traxler, Sborník Jana Jeníka z Bratřic z roku 1802, Český lid 83, 1996, s. 139–151.

² O vztahu slovní hříčky a tabu pojednává William Redfern, Puns, New York-Oxford 1984. Milostnou metaforiku v české lidové písni analyzuje Pavel Eisner, Tři kapitoly o lidové písni, Praha 1948.

Já mám žežuličku,
můj zlatej Honzíčku,
příd' ke mně zvečera,
až budu slečená,
—
já ti žežuličku dám.

(Ukázky písní cituji z edice Karla Dvořáka, Jan Jeník z Bratřic, *Písně starodávné lidu obecného českého, namnoze nezbedné a pohoršlivé*, Praha 1989, cituji dále Dvořák, s. 50).

Rafinovanější postup vychází mimo přímočaré spojení slov a představy a využívá motivy s bohatší obrazností:

Kde máš, Ančičko, viničku,
kde máš, Ančičko, vinný sklep?
Tam pod podloubí,
kdo se tam vloudí,
ten má svět.

(Dvořák, s. 40)

Z příkladů „žežulička“, „vinička“ je zřejmé, jak charakteristicky metafora současně čerpá z všední reality a je zároveň metaforou zvukovou, vycházející z tušené delikátní a rozmarné asociace.

Podstatné je, že není třeba nic vysvětlovat, posluchač ani nemusí rozhodovat, o co jde. Sběratelova práce ovšem někdy ústí do explicitního potvrzení existence dvojsmyslu. Tak jednu píseň Jeník nadepisuje slovy: „S dvojím vejkladem“ (Dvořák, s. 40). Tady je dvojsmysl zbudován, podobně jako slovní hříčka *asteismus*, tak, že obsahuje otázku, jejíž předmět se vztahuje k předcházejícímu slovesu užitému v jiném smyslu. Cituji:

Malou, holka, malou máš,
malou lásku ke mně,
pověz, komu držíváš,
slovo tvé upřímné?

(Dvořák, s. 42).

Je nutno poznamenat, že provokativnost tématu je tak velká, že texty jsou chudší co do invence a vtíp je potlačen do hranic „*amfibolie constants*“.

Na závěr přehledně dobovou a dnešní reflexi Jeníkových sbírek.³

O pohoršlivosti písní psal několikrát v rukopise sám Jeník a obhajoval je jako „doklad o ostrovtipnosti lidu“. Citujme jeho nadpis k písním v rukopise Bohemik z r. 1838:

„Ačkoliv mnohé z těchto písní nemálo pohoršlivý jsou, však přece jakási ostrovtipnost a leckdes předivné a směšné nápady jim se odeprítí nemohou. Z kteréhožto ohledu chtělo se, aby se též taky zde, bez nejmenší proměny, vepsaly“ (Dvořák, s. 14).

Během 19. století o Jeníkových písních nikdo podrobně nepsal, vyjma reflexe sbírek F. L. Čelakovského a Jana Rittersberka, jež obsahovaly Jeníkův materiál ve výběru, bez uvedení jeho dárcovství. Vydávání a kritické reflexe začínají být „dějinami pruderie“⁴ začátkem osmdesátých let 19. století. O pohoršlivosti písní se explicitně zmiňuje Ferdinand Čenský. Ten poslal kolem r. 1880 rukopisy Bohemik k nahlédnutí Primusu Sobotkovi, který psal do Časopisu českého muzea Jeníkův životopis. Čenský tehdy „považoval za nutné připojit k titulnímu listu 1. dílu tento dovětek. Ještě na omluvu, proč (Jeník) sbíral mezi jinými také národní písně oplzlé. Domníval se, že vůbec písně české z paměti lidu vyhynou; aby prý je potomstvu zachoval, zapsal všechny, jež věděl, do své sbírky. Z toho tedy hlediska hleděti třeba na ty obscenní písně, v jeho sbírkách se vyskytující.“⁵

Další, výraznější etapa reflexí začíná až v r. 1989, kdy vydal Jeníkovy písně editor Karel Dvořák. I on pokládá za nutné čelit morálním zábranám. Cituji: „úvod k písním otiskujeme – ... – poprvé. Vede k tomu několik důvodů: předně aspoň naznačit celkový ráz Bohemik ... a konečně – proč to nepřiznat – ušetřit nedůvěřivé moralisty pochyb“ (s. 17). Tak opakuje Dvořák své stanovisko z r. 1956, kdy se podílel na výstavě ke 200. výročí narození Jana Jeníka z Bratřic (Katalog výstavy, 1956, s. 10).

Po r. 1990 Jeníkovy písně rezonují s aktualizovaným kulturním zájmem o erotiku a sex a teprve nyní se objevuje ničím nepodmiňovaná reflexe. V recenzi Dvořákovy edice ironizuje Jiří Trávníček dnešní básnické erotomany a vítá vydání. Cituji: „Proti proudu času volám, Jeníku z Bratřic a li-de český, prostonárodní – jste lepší!“⁶

Tímto děkuji za pozornost. Kdyby měl některý z vědců ještě lepší interpretaci, ráda si ji nechám večer vysvětlit.

Blanka Hemelíková

³ O cenzuře píše Jiří Traxler, *Národopisný věstník československý* 51, 1992 (resp. 1993), s. 11.

⁴ Pavel Janáček, *Lidové noviny* 14. 5. 1990.

⁵ Josef Polišenský–Ella Illingová, *Jan Jeník z Bratřic*, Praha 1989, s. 100.

⁶ Jiří Trávníček, *Iniciály* 1, 1990, č. 7, s. 46.